

В. Ю. МЕДЯНИК

УДК 94 (477) «1865/1919»

М. Ф. ФОН ДІТМАР – ЯСКРАВІЙ ПРЕДСТАВНИК ГІРНИЧОПРОМИС- ЛОВОЇ БУРЖУАЗІЇ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (ОСТАННЯ ЧВЕРТЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

В статті розглянуто постать відомого підприємця, науковця і суспільного діяча М. Ф. фон Дітмара, визначено основні напрями його діяльності на Півдні України в останній чверті ХІХ – на початку ХХ ст.

Ключові слова: М. Ф. фон Дітмар, гірничий інженер, підприємець, науковець, суспільний діяч, гірничопромислова буржуазія, Південь України.

В статье рассмотрена личность известного предпринимателя, ученого и общественного деятеля Н. Ф. фон Дитмара, определены основные направления его деятельности на Юге Украины в последней четверти ХІХ – начале ХХ вв.

Ключевые слова: Н. Ф. фон Дитмар, горный инженер, предприниматель, ученый, общественный деятель, горнопромышленная буржуазия, Юг Украины.

The article considers the person of famous businessman, scientist and social activist M. F. von Ditmar, determines the main directions of his activity in Southern Ukraine in the last quarter of ХІХ – the beginning of ХХ centuries.

Keywords: M. F. von Ditmar, mining engineer, businessman, scientist, social activist, mining-industrial bourgeoisie, the South of Ukraine.

Серед відомих представників гірничопромислової буржуазії Півдня України кінця ХІХ – початку ХХ ст. почесне місце по праву належить авторитетному підприємцю і видатному суспільному діячу Миколі Федоровичу фон Дітмару, учню видатного вченого Д. І. Менделєєва. Завдяки плідній, різнобічній і багатогранній діяльності ім'я М. Ф. фон Дітмара було добре відоме в середовищі ділової еліти, технічної інтелігенції, науковому світі та суспільно-політичному житті Російської імперії в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Протягом багатьох років постать М. Ф. фон Дітмара залишалася поза увагою дослідників. У зв'язку з цим визначена проблема не отримала належного

висвітлення в дослідницькій літературі. У дореволюційній історіографії ім'я М. Ф. фон Дітмара зустрічається в працях істориків та економістів, присвячених фабрично-заводській та гірничо-заводській промисловості Півдня України останньої чверті ХІХ – початку ХХ ст. (Б. Брандт, О. Гнедич, П. Фомін) [3; 4; 46; 47].

Представники радянської історіографії, за невеликим виключенням, теж не приділяли особливої уваги цій постаті, лише побіжно згадуючи її в окремих працях, присвячених історії промислової буржуазії (О. Бондаренко), ролі промислової буржуазії в політичному й економічному житті країни (Я. Лівшин, О. Боханов, Л. Шепелев) [1; 2; 53].

Вагомий внесок у вивчення проблеми зробив відомий дослідник соціально-економічної історії України пореформеної доби В. В. Крутіков, який у своїй монографії, численних наукових статтях, розвідках та студіях ретельно вивчав процес формування й діяльність гірничопромислової буржуазії Півдня України в другій половині XIX – на початку XX ст. [26; 27; 29]. Він одним з перших звернув увагу на постать М. Ф. фон Дітмара, акцентуючи увагу, передусім, на його діяльності в Раді з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії та особливу роль в розвитку гірничозаводської справи [28]. Безперечним досягненням вченого можна назвати те, що після тривалого періоду забуття життя та діяльність М. Ф. фон Дітмара стали предметом обговорення в науковому середовищі.

Своєрідним доповненням наукових розвідок В. В. Крутікова є публікації харківського краєзнавця Д. Чорного, який звернув увагу на «харківський» період життя М. Ф. фон Дітмара та окремі аспекти його політичної діяльності [50; 51].

Варто виокремити внесок у вивчення проблеми дніпропетровських дослідників Ю. М. Чекушиної та А. Г. Перетокіна [36]. Зазначимо, що вони охарактеризували лише одну сферу діяльності М. Ф. фон Дітмара на посаді головного редактора «Горно-заводского листка» протягом 1903–1917 рр., виокремивши ряд позитивних змін, які відбулися в друкованому виданні Ради з'їздів гірничопромисловців під керівництвом М. Ф. фон Дітмара.

Деякий матеріал про постать М. Ф. фон Дітмара міститься в кандидатській дисертації та статтях М. О. Гринчак, які присвячені вивченню історії промислової буржуазії та еволюції її соціально-економічних вимог у другій половині XIX – на початку XX ст. [7].

Серед відомих українських дослідників варто згадати О. П. Реєнта, О. Б. Шляхова, І. О. Шандру, О. М. Доніка, які у своїх наукових працях приділяють увагу вивченню буржуазії України та підприємницьких

об'єднань у другій половині XIX – на початку XX ст. [37; 54; 52; 19].

Дослідженням проблеми займалися також В. Д. Мирончук та В. Ю. Медяник, в наукових публікаціях яких звертається увага на становленні М. Ф. фон Дітмара як промисловця та його ролі у розробці робітничого законодавства Російської імперії [33]. Вперше окремим проблемним полем було визначено різнобічну наукову діяльність М. Ф. фон Дітмара, розкрито маловідомі сторінки його життєдіяльності [31; 34].

Історіографічний огляд наявних наукових праць та краєзнавчої літератури з проблеми дає підстави стверджувати, що у дослідженні життя і діяльності М. Ф. фон Дітмара існують помітні прогалини і переконує в необхідності залучення широкого кола джерел, які б допомогли більш детально розглянути віхи життя та діяльність цієї непересічної особистості.

Джерельну базу дослідження склали архівні матеріали, частина з яких вперше вводиться до наукового обігу. Серед опублікованих джерел слід виокремити наукові праці М. Ф. фон Дітмара, використання яких дозволяє простежити різні сторони його діяльності. Значно збагатило нашу розвідку залучення «Трудов съездов горнопромышленников Юга России», гірничозаводської статистики, галузевої («Горно-заводский листок», «Горно-заводское дело») та загальної періодики («Южный край», «Харьковские губернские ведомости», «Новая Россия»).

Мета даної розвідки полягає в тому, щоб розглянути постать відомого підприємця, науковця і суспільного діяча М. Ф. фон Дітмара, визначити основні напрями його діяльності на Півдні України в останній чверті XIX – на початку XX ст.

М. Ф. фон Дітмар народився 10 травня 1865 р. у Москві. Генеалогічне древо Миколи Федоровича дає підстави стверджувати, що він був виходцем з відомої родини спадкових дворян – фон Дітмарів езельської гілки. Про дворянське походження Миколи Федоровича свідчить і частка «фон», яка є

складовою частиною його прізвища. Родоначальником езельської гілки фон Дітмарів був пастор Йоганн Людвіг (1713–1763), предки якого потрапили на острів Езель в Балтійському морі в ході німецької колонізації Прибалтики. Пізніше ця територія увійшла до складу Російської імперії і стала називатися Ліфляндською губернією [21].

Серед представників езельських фон Дітмарів переважали військові і вчені, інженери, юристи і підприємці. Зокрема, сини і внуки Йоганна Людвіга постійно перебували на військовій службі. Зокрема, дід М. Ф. фон Дітмара – Федір (нім. – Фрідріх) Леонтійович фон Дітмар (1777–1854) був капітаном Кексгольмського піхотного полку, належав до дворян Естляндської та Московської губерній. Прийняв підданство Росії у 1845 р. [20, с. 718–719].

Батько М. Ф. фон Дітмара – Федір Федорович (нім. – Леопольд Фрідріх) (1835–1870) був унтер-офіцером Московського піхотного полку, підпоручиком, брав участь в обороні Севастополя 1854–1855 рр. У 1852 р. Федір Федорович прийняв православне хрещення [21].

Саме батько відіграв важливу роль у формуванні світогляду Миколи Федоровича. Його захоплює розповіді про триумфальні перемоги російської армії у доленосних битвах XVIII – першої половини XIX ст. сприяли патріотичному вихованню сина, породжували почуття гордості за свій народ, націлювали на подальшу військову кар'єру.

У 1870 р. у 35-річному віці батько М. Ф. фон Дітмара – Федір Федорович раптово помер. Ця непоправна втрата стала тяжким ударом для хлопця і глибоко закарбувалась в його дитячому серці. Після смерті батька вихованням трьох синів (Миколи, Олексія і Сергія) самостійно займалась мати – Ольга Іванівна (1841–1901) [55].

Перша освіта М. Ф. фон Дітмара була військовою. У 1877 р. він вступив до 1-го Московського кадетського корпусу, в якому навчався протягом 7 років. У 1882 р. Микола Федорович успішно закінчив кадетський

корпус, отримавши звання підпоручика [8, с. 45].

Після закінчення кадетського корпусу М. Ф. фон Дітмар вирішив не продовжувати військову кар'єру. З Москви він вирушив до столиці Російської імперії – Санкт-Петербурга. У 1882 р. Микола вступає до Петербурзького університету, де стає вільним слухачем фізико-математичного і юридичного факультетів [25, с. 5]. Його навчання в університеті тривало до 1885 р. Згадуючи ці роки, Микола Федорович говорив, що «большим счастьем моей жизни было то, что я стал вольным слушателем Петербургского университета, название которого выговариваю с искренней благодарностью и глубоким благоговением» [5].

Проте в умовах бурхливого розвитку промисловості Миколу Федоровича значно більше приваблювали промислові підприємства, металургійні заводи та вугільні шахти. В атмосфері науково-технічного буму другої половини XIX ст., коли у Російській імперії стрімкими темпами розвивалася промисловість, країні не вистачало кваліфікованих інженерних кадрів, які б змогли професійно удосконалити економіку країни. У зв'язку з цим за покликом серця М. Ф. фон Дітмар вирішив здобути ще одну вищу освіту. Він обрав для себе фах гірничого інженера, який був одним з найпрестижніших у російському суспільстві в другій половині XIX – на початку XX ст.

У 1885 р. він успішно склав вступні іспити в Санкт-Петербурзькому гірничому інституті, в результаті чого був зарахований на перший курс для здобуття омріяної професії. Протягом навчання М. Ф. фон Дітмар опанував цілу низку навчальних дисциплін, серед яких німецька і французька мови, креслення, гірнична практика і механіка, хімія, геогнозія, гірниче мистецтво, гірничі статистика, гірничі право, неорганічна і органічна хімія, маркшейдерське мистецтво, мінералогія, палеонтологія та ін. [6]. В студентські роки

М. Ф. фон Дітмар неодноразово демонстрував неабияке бажання до отримання нових знань, високу ерудицію, постійно прагнув збагатити свій інтелектуальний рівень, виявив схильність до наукової роботи.

В одному з випусків «Горного журналу» за 1923 р. було опубліковано список випускників Петербурзького гірничого інституту за 1773–1923 рр. з урахуванням чинів і успішності. В переліку випускників 1889 р. знаходиться ім'я М. Ф. фон Дітмара, який з 67 осіб в рейтингу успішності займав 22 місце. Це свідчить про доволі високий рівень його навчальних досягнень [39, с. 756]. Середоднокурсників М. Ф. фон Дітмара варто згадати таких відомих гірничих інженерів, як Олександр Іванович Фенін та Леонід Іванович Лутугін. Так, О. І. Фенін був заступником голови Ради з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії (з 1906 р.), під час Громадянської війни був міністром торгівлі і промисловості в уряді Денікіна. Л. І. Лутугін став відомим геологом, працював професором Петербурзького гірничого інституту, автор геологічної карти Донбасу 1907 р.

Одним з викладачів М. Ф. фон Дітмара в Петербурзькому університеті був видатний російський вчений і суспільний діяч Д. І. Менделєєв, який в той час працював професором кафедри неорганічної хімії. Саме він відіграв величезну роль у формуванні світоглядних орієнтирів та визначенні життєвих пріоритетів М. Ф. фон Дітмара, зорієнтувавши у перспективності дослідження вугільної і металургійної промисловості Донбасу та особливого місця цього регіону в економічному житті Російської імперії. Д. І. Менделєєв був для М. Ф. фон Дітмара не лише мудрим вченим, наставником і педагогом. Він став для нього справжнім товаришем і науковим «батьком», постійно закликаючи до наполегливої розумової праці і стимулюючи до наукової роботи. Свідченням глибокої поваги М. Ф. фон Дітмара до свого наставника став авторський підручник «Основи

счетоводства (по новой форме)», який з'явився у 1907 р. і був присвячений Д. І. Менделєєву [17].

Прикметно, що після закінчення навчання М. Ф. фон Дітмар, як і більшість його колег-гірничих інженерів, кілька місяців служив без утримання від казни в південному регіоні країни. Повернувшись зі служби, протягом двох років (1889–1891 рр.) працював на Путилівському заводі в Петербурзі [25, с. 5].

У 1891 р. М. Ф. фон Дітмар брав активну участь у будівництві Рязансько-Казанської залізниці, здійснюючи геолого-технічні розвідки і пошуки джерел водопостачання. Протягом 1893–1895 рр. Микола Федорович займався влаштуванням бурових свердловин і артезіанського водопостачання під час будівництва Балашово-Харківської залізниці. Такі ж роботи М. Ф. фон Дітмар проводив і на Слєць-Валуйській, Курсько-Воронезькій та Катерининській залізницях. В результаті за цей час за активної участі Миколи Федоровича на Півдні України з'явилося кілька тисяч бурових свердловин [28, с. 717].

Наступний етап життєдіяльності М. Ф. фон Дітмара пов'язаний з другим рідним для нього містом – Харковом, який був центром південного гірничопромислового регіону Російської імперії. Потенціал цього міста виявився чудовим полем діяльності для молодого, обдарованого, завзятого і енергійного інженера. Саме під час «харківського» періоду життєдіяльності відбувається становлення М. Ф. фон Дітмара як одного з найуспішніших і найавторитетніших підприємців в середовищі ділової еліти Півдня України, мають місце творчі взлети у науковому світі, відбувається його дебют та утвердження на політичній арені в якості суспільно-політичного діяча.

У 1891 р. М. Ф. фон Дітмар відкрив у м. Харкові на вул. Петинській (нині – вул. Плехановська) невелике підприємство – слюсарно-механічну майстерню по виготовленню деталей для буріння

свердловин і гірничої справи, де працювали спочатку 15 робітників [9, арк. 11]. У 1899 р. в майстерні М. Ф. фон Дітмара було встановлено двигун потужністю в чотири кінські сили (замість двох в 1891 р.), що суттєво прискорило процес виробництва продукції. Протягом 1891–1899 рр. з 15 до 25 зросла кількість робітників, які крім виготовлення деталей займалися куванням виробів молотом вручну [10, арк. 1].

Висока якість і широкий попит на вироби, які виготовлялися в слюсарно-механічній майстерні М. Ф. фон Дітмара стали поштовхом до подальшого розширення підприємства. Зокрема, з метою створення нових робочих місць та модернізації обладнання в Харкові було створено два заводи під спільною назвою «Харьковский машиностроительный завод «Н. Ф. фон Дитмар»: чавуно-мідно-ливарний по вул. Газовій та котельно-механічний по вул. Тюремній. Вони виробляли інструментарій для буріння свердловин, насоси, машини для гірничої і будівельної справи, крани, парові котли, транспортери та вагонетки. Переважна більшість продукції була орієнтована на потреби гірничовидобувної галузі, передусім, шахт Донбасу. З початком Першої світової війни на заводах М. Ф. фон Дітмара частково було призупинено виготовлення насосів і парових котлів, натомість відбулася переорієнтація виробництва продукції відповідно до потреб воєнного часу [12, арк. 91].

Важливою віхою в житті М. Ф. фон Дітмара стала тісна співпраця з органами гірничопромисловців Півдня Росії. Починаючи з 1893 р. М. Ф. фон Дітмар став активним учасником роботи з'їздів гірничопромисловців – першої в Росії представницької організації ділових кіл [47, с. 33]. Будівля цієї організації до сих пір знаходиться в Харкові і розташована по вул. Сумській, 18 (нині – Радіотехнічний технікум).

М. Ф. фон Дітмар був одним з організаторів статистичної справи, фундатором гірничозаводської статистики на

Півдні України. Зокрема, у 1897 р. за завданням Ради з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії Микола Федорович став засновником статистичного бюро з'їзду, а пізніше – організував збір статистичних даних для ретельного дослідження залізородної, гірничої та металургійної промисловості Півдня України [15, с. 5–10]. Саме завдяки ефективній діяльності Миколи Федоровича на посаді голови статистичного бюро з'явилася ціла низка статистичних та довідкових видань, звітів та інших матеріалів, які стосувалися підприємств гірничозаводської промисловості Півдня України, акціонерних компаній, пайових товариств та земських установ [22; 23; 38; 40; 41; 45].

Талант М. Ф. фон Дітмара як новатора-статистика протягом тривалого часу замовчувався кількома поколіннями радянських та західних вчених, так само як і царськими урядовцями, які без посилення використовували статистичні дані, що зібрав Микола Федорович.

Під час роботи з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії М. Ф. фон Дітмар неодноразово обирався секретарем даної організації та займав інші виборні і адміністративні посади. Маючи чудову репутацію в торгівельно-промисловому світі, цей авторитетний підприємець у 1906 р. був обраний головою Ради з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії, змінивши досвідченого гірничого інженера М. С. Авдакова. На цій посаді він працював впродовж до 1917 р. Серед його здобутків варто виокремити успішну координацію дій промислових концернів Півдня Росії на внутрішньому ринку, створення стратегії прориву продукції вітчизняної гірничо-металургійної галузі на ринки Європи і Близького Сходу, популяризацію донецького вугілля в країнах Середземномор'я, появу статистичного, технічного, юридичного, санітарного відділів у складі Ради з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії. Саме М. Ф. фон Дітмар став ініціатором розгляду питання про страхування робітників від

нешасних випадків, координував розробку програм будівництва залізниць в Донецькому й Криворізькому басейнах [49]. Він зарекомендував себе вимогливим і здібним керівником солідної підприємницької організації, який вмів ставити мету і цілеспрямовано досягати її, проявив себе людиною дипломатичною, виваженою й обережною у відносинах з провідними фігурами тогочасної правлячої верхівки країни.

На посаді голови Ради з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії М. фон Дітмар постійно приділяв велику увагу охороні здоров'я робітників і створенню для них належних і безпечних умов праці. За його активної участі були організовані рятувальні станції на шахтах для надання допомоги робітникам під час нещасних випадків та школа гірничих десятників з метою підвищення кваліфікації робітників, що стало значним досягненням того часу [43, с. 76–79].

З метою надання першої медичної допомоги під час нещасних випадків на підприємствах гірничо-заводської і фабрично-заводської промисловості за ініціативою М. Ф. фон Дітмара 8 червня 1907 р. у Харкові було відкрито перший в Росії Медико-механічний інститут для лікування травмованих робітників [43, с. 1–39]. Будівля цієї організації збереглася до наших днів по вул. Пушкінській. Нині – це Науково-дослідницький інститут ортопедії і травматології імені М. І. Ситенка.

Починаючи з 1903 р. М. Ф. фон Дітмар був головним редактором галузевого видання з'їздів гірничопромисловців – «Горно-заводский листок» (з 1910 р. – «Горно-заводское дело»). Перебуваючи на цій посаді, йому вдалося залучити до редакційної колегії відомих підприємців і гірничих інженерів – М. С. Авдакова, Д. І. Іловайського, С. Н. Таскіна та ін., суттєво розширити і урізноманітнити рубрики і форми подачі матеріалу, охопивши широкий спектр економічних, політичних і соціальних питань [36, с. 64].

Протягом 1912–1916 рр. Микола Федорович плідно працював і в інших організаціях. Зокрема, він був радником голови Ради з'їздів представників промисловості і торгівлі, членом Ради з залізничних питань Міністерства шляхів сполучення, членом Всеросійського союзу земств і Всеросійського союзу міст, очолював Харківське відділення Імператорського Російського Технічного товариства і Харківське відділення Російсько-італійської торгівельної палати, був головою правління Петроградського торгівельного банку [25, с. 5; 49].

Будучи представником класу промисловців, М. Ф. фон Дітмар входив і до інтелектуальної еліти тогочасної Росії. Його наукова діяльність була різнобічною і досить плідною. Вона була пов'язана з геологією і бухгалтерською справою. В галузі геології М. Ф. фон Дітмар зробив ряд важливих винаходів, пов'язаних з розробкою нових способів дослідження гірських порід [16]. В бухгалтерській справі він був одним з корифеїв рахівництва як науки, ставши автором першого в Російській імперії підручника «Основы счетоводства» [17]. Ця праця не втратила свого значення досьогодні, залишаючись зразком наукового ставлення до дослідницької проблеми.

Особливе місце в житті М. Ф. фон Дітмара займає громадська діяльність. Вона пов'язана, передусім, з Харківською міською думою, до якої він постійно обирався гласним протягом 1902–1917 рр. Під час роботи в Думі М. Ф. фон Дітмар висунув цілу низку важливих пропозицій, які дістали високу оцінку колег і в результаті були втілені в життя. Зокрема, будучи членом комісії з трамвайного питання, М. Ф. фон Дітмар сприяв появі в Харкові першого трамваю, розробив ряд нових трамвайних маршрутів з урахуванням «прибыльности и выгоды». У водопровідній комісії Микола Федорович брав активну участь у створенні водопроводів в м. Харкові, виготовляючи необхідні матеріали на

власному промислому підприємстві [13, с. 660; 24, с. 145].

Важливу роль М. Ф. фон Дітмар відіграв в розвитку вищої технічної освіти. Зокрема, він входив до складу піклувальних рад Харківського комерційного училища імені імператора Олександра III, Харківського технологічного і комерційного інститутів. З нагоди 25-річчя діяльності М. Ф. фон Дітмара у гірничозаводській галузі за рішенням з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії була запроваджена іменна стипендія М. Ф. фон Дітмара для талановитих студентів у Катеринославському та Петроградському гірничих інститутах. У зв'язку з цим з фонду з'їзду гірничопромисловців щороку виділялось по 400 крб. для кожного з вищевказаних технічних вишів. Відбір студентів, які отримували стипендіальне заохочення, Микола Федорович здійснював особисто [56, с. 10176–10177].

За своє життя М. Ф. фон Дітмар був відзначений низкою нагород Російської імперії та іноземних держав. У 1910 р. за благодійницьку діяльність він отримав Орден Святого Станіслава другого ступеню. У 1911 р. був удостоєний почесного звання Командора ордену Корони Італії [31, с. 63].

Помер Микола Федорович фон Дітмар 5 липня 1919 р. у віці 54 років від тифу по дорозі з Ростова-на-Дону в Харків. Похорони М. Ф. фон Дітмара відбулися 8 липня 1919 р. у Харкові на Івано-Усікноvensькому цвинтарі. Провести в останню путь авторитетного підприємця і громадського діяча прийшло чимало людей, серед яких члени З'їзду гірничопромисловців Півдня Росії, гласні Харківської міської думи, делегація від промисловців і підприємців, представники різноманітних установ і організацій, членом яких протягом тривалого часу він був [35].

В цілому, можна зробити висновок про те, що Микола Федорович фон Дітмар був яскравим і непересічним представником гірничопромислової буржуазії Півдня України останньої чверті XIX – початку XX ст. Завдяки неабияким зусиллям, цілеспрямованості та наполегливості він став

одним з найуспішніших підприємців того часу. Його різнобічна і багатогранна діяльність на Півдні України в останній чверті XIX – на початку XX ст. дозволила здобути беззаперечний авторитет у торгівельно-промислому світі, науковому середовищі та на політичній арені тогочасної Росії.

Бібліографічні посилання

1. Бондаренко Е. Л. Съезды горнопромышленников Юга России – крупнейшая представительная организация монополистического капитала России / Е. Л. Бондаренко // Вестник Московского университета. – Серия 8. – 1961. – № 1. – С. 52–59.
2. Боханов А. Н. Деловая элита России 1914 г. / А. Н. Боханов. – М.: ИРИ РАН, 1994. – 274 с.
3. Брандт Б. Ф. Иностранные капиталы и их влияние на экономическое развитие страны. – СПб., 1889.
4. Гнедич А. Обзор фабрично-заводской промышленности Харьковской губернии. Вып. 1: Количественное и качественное развитие производств; Перечень заведений Харьковской губ. / А. Гнедич, С. Аксенов. – Харьков: Тип. А. Дарре, 1899. – С. 30–31.
5. Государственный Совет. Стенографические отчеты. Сессия VIII. Заседания 1–51. (1 ноября 1912 – 4 июля 1913 гг.). – СПб.: Государственная типография, 1913.
6. Грибанов А. История горного дела. Горное образование [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://sanypiter.narod.ru/ucheba.htm#_ftn1
7. Гринчак М. О. Промислова буржуазія Півдня України та еволюція її соціально-економічних вимог у II половині XIX – на початку XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / М. О. Гринчак – Д., 2008. – 34 с.
8. Дарков С. К. Кадетский биографический справочник (1701–1918 гг.) / С. К. Дарков. – М.: Инф.-из. центр «ДС», 2007. – 539 с.
9. Державний архів Харківської області (ДАХО). – Ф. 45, оп. 4, спр. 12034, арк. 1–4.
10. ДАХО. – Ф. 45, оп. 4, спр. 13262, арк. 1–4
11. ДАХО. – Ф. 922, оп. 1, спр. 148, арк. 1–10.
12. ДАХО. – Ф. 922, оп. 1, спр. 169, арк. 1–91.
13. Дітмар Н. Ф. фон. К докладу II трамвайной комиссии о сооружении в Харькове новых трамвайных линий / Н. Ф. Дітмар фон // Известия Харьковской Городской Думы. – 1909. – № 10 – 11. – С. 660 – 664.
14. Дітмар Н. Ф. фон (Некролог) // Новая Россия. – 1919. – № 41. – 6 июля.
15. Дітмар Н. Ф. фон. О необходимости организации при Харьковском отделении Русского Технического общества счетоводного отдела. Его задачи и цели / Н. Ф. фон Дітмар // Счетоводство и хозяйство. – 1912. – № 1. – С. 5–10.
16. Дітмар Н. Ф. фон. Определение простирания и падения пластов и поверхностей залежей горных пород / Н. Ф.

- фон Дитмар. – Харьков: Типо-литограф. М. Зильберберг и С-вья, 1906. – 11 с.
17. Дитмар Н. Ф. фон. Основы счетоводства (по новой форме) / Н. Ф. фон Дитмар. – Харьков: Типограф. Н. А. Цедербаум, 1907. – 80 с.
 18. Дитмар Николай Николаевич фон. Стаття в електр. виданні «Жертвы политического террора в СССР» [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://lists.memo.ru/d11/f126.htm>
 19. Донік О. М. Підприємницькі об'єднання в Україні останньої третини XIX – початку XX ст.: від інституціоналізації інтересів до надрегіональних форм інтеграції // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – Вип. 17. – С. 52–69.
 20. Заблоцкий Е. Н. Дитмары / Е. М. Заблоцкий // Немцы России: энцикл. / редкол. В. Карев (пред.) и др. – М., 1999. – Т. 1. А–И. – С. 718–719.
 21. Заблоцкий Е. Российские Дитмары: род эзельских Дитмаров из колена Иоганна Людвига [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://genealogia.ru/gene/bpg/publ/>
 22. Земская торговля железом и сельскохозяйственными машинами и орудиями в 1901–1908 гг. / под ред. председателя Совета съезда Н. Ф. фон Дитмара. – Харьков, Типограф. Б. Бенгис, 1910.
 23. Железная промышленность Южной России в 1913 году (Статист. бюро Совета съезда горнопромышленников Юга России) / под ред. Н. Ф. фон Дитмара. – Харьков, Типо-литограф. П. Д. Калугина, 1915.
 24. Журнал очередного заседания Харьковской городской думы № 32 от 11.10.1912 // Известия Харьковской городской думы. – 1912. – № 10–11.
 25. К 25-летию деятельности Н. Ф. фон Дитмара // Южный край. – 1914. – 3 декабря. – № 12417. – С. 5.
 26. Крутиков В. В. Буржуазія України та економічна політика царизму в пореформений період / В. В. Крутиков. – Д.: Вид-во ДДУ, 1992. – 172 с.
 27. Крутиков В. В. Возникновение и становление горнопромышленных съездов Донбасса // Политические партии и движения Украины XIX–XX вв.: сб. науч. тр. – Д.: Изд-во ДГУ, 1993. – С. 18–26.
 28. Крутиков В. В. Дитмар / В. В. Крутиков // Немцы России: энцикл. / редкол. В. Карев (пред.) и др. – М., 1999. – Т. 1. А–И. – С. 717.
 29. Крутиков В. В. Съезды южных горнопромышленников / В. В. Крутиков // История СССР. – 1981. – № 4. – С. 126–135.
 30. Лившин Я. И. «Представительные» организации крупной буржуазии в России в конце XIX – начале XX вв. / Я. И. Лившин // История СССР. – 1959. – № 2. – С. 95–117.
 31. Медяник В. Ю. М. Ф. фон Дітмар: маловідомі сторінки життя та діяльності / В. Ю. Медяник // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія / ред. кол.: С. І. Світленко (відп. ред.) та ін. – Д.: Вид-во ДНУ, 2011. – Вип. 19. – С. 59–64.
 32. Мирончук В. Д. М. Ф. фон Дітмар і еволюція соціально-правового становища робітників Катеринославщини в кінці XIX – на початку XX ст. / В. Д. Мирончук, В. Ю. Медяник // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження / ред. кол.: С. І. Світленко (відп. ред.) та ін. – Д.: Вид-во ДНУ, 2008. – Вип. 6. – С. 62–68.
 33. Мирончук В. Д. М. Ф. фон Дітмар і робітниче законодавство Російської імперії на початку XX ст. / В. Д. Мирончук, В. Ю. Медяник // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія / ред. кол.: С. І. Світленко (відп. ред.) та ін. – Д.: Вид-во ДНУ, 2009. – Вип. 17. – С. 160–166.
 34. Мирончук В. Д. Наукова діяльність М. Ф. фон Дітмара / В. Д. Мирончук, В. Ю. Медяник // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія / ред.: С. І. Світленко (відп. ред.) та ін. – Д.: Вид-во ДНУ, 2010. – Вип. 18. – С. 160–166.
 35. Новая Россия. – № 43. – 9 июля 1919 г.
 36. Перетокин А. Г. Н. фон Дитмар: попытка персонаграфии / А. Г. Перетокин, Ю. Н. Чекушина // Вопросы германской истории: сб. науч. тр. / ред. кол.: С. И. Бобылева (предс.) и др. – Д.: «Пороги», 2006. – С. 56–65.
 37. Реснт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.) / О. П. Реснт. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – 340 с.
 38. Сборник статистических сведений о горной промышленности Южной и Восточной горных областей России за 1899 г. / под ред. Н. Ф. фон Дитмара. – Харьков, Типограф. «Печатное дело», 1901. – 85 с.
 39. Список лиц, окончивших курс в Горном институте с 1773 по 1923 год // Горный журнал. – 1923. – № 11. – С. 747–763.
 40. Статистика акционерного дела в России / под ред. Н. Ф. фон Дитмара. – Харьков, Типо-литограф. И. А. Цедербаум, 1907. – 81 с.
 41. Статистика железорудной промышленности Криворожского и Керченского районов в 1900 г. / под ред. Н. Ф. фон Дитмара. – Харьков, Типо-литограф. И. А. Цедербаум, 1901. – 75 с.
 42. Труды XXIX съезда горнопромышленников Юга России. – Харьков, Типограф. и литограф. М. Зильберберг и С-вья, 1905. – Т. 1.
 43. Труды XXXVIII съезда горнопромышленников Юга России. – Харьков, Типограф. и литограф. М. Зильберберг и С-вья, 1913. – Т. 1.
 44. Фабрично-заводские предприятия Российской империи / сост. Л. К. Езиранский. – С.-Пб.: Издание Торгового Дома А. Срока и Ко, 1909. – 1200 с.
 45. Финансовое положение предприятий горной и горно-заводской промышленности Юга России, обязанных публич. отчетностью затраты, капиталы, доходность за 1895–1909 гг. / под ред. председателя Совета съезда Н. Ф. фон Дитмара. – Харьков, Типограф. Б. Бенгис, 1910.
 46. Фомин П. И. Горная и горно-заводская промышленность Юга России / П. И. Фомин. – Т. 2. История горной и горнозаводской промышленности Юга России от восьмидесятих годов прошлого века до войны 1914 года. – Х.: Хоз-во Донбасса, 1924. – 202 с.
 47. Фомин П. И. Краткий очерк истории съезда горнопромышленников Юга России / П. И. Фомин. –

- Харьков: Типо-литогр. М. Зильберберг и С-вья, 1908. – 173 с.
48. Харьковский календарь на 1910 г. – Харьков: Типогр. Харьков. Губерн. парвл., 1910.
49. Чествование Н. Ф. фон Дитмара и А. И. Фенина: [25-летие деятельности в горн. пром-сти] // Харьк. губерн. ведомости. – 1914. – 3 декабря.
50. Чорний Д. М. Досвід культурного підприємництва: Микола Федорович фон Дітмар / Д. М. Чорний // Харків початку ХХ століття: історія міста, долі людей. – Х., 1995. – С. 27–46.
51. Чорний Д. М. Микола фон Дітмар: практика формування регіонів України та усвідомлення їх інтересів / Д. М. Чорний // Регион. – 1998. – № 2–3. – С. 3–7.
52. Шандра І. О. З'їзди гірничопромисловців Півдня Росії: створення та діяльність (1874–1918 рр.) / І. О. Шандра. – Луганськ, Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 300 с.
53. Шепелев Л. Е. Крупная буржуазия в России (конец XIX в.–1914 г.) / Л. Е. Шепелев. – М.: Наука, 1992. – 279 с.
54. Шляхов О. Б. Україна на шляху до індустріального суспільства (друга половина XIX – початок ХХ ст.) / О. Б. Шляхов. – Д.: Вид-во ДНУ, 2010. – 244 с.
55. Энциклопедия фамилий Харьковской губернии (по материалам ДАХО) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://forum.vgd.ru/396/1951>
56. XXXIX съезд горнопромышленников Юга России // Горно-заводское дело. ? 1914. – № 52. ? С. 10176–10177.

